

Vera Smole

Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani

Toporišičev prispevek k slovenskemu narečjeslovju¹

Prispevek prinaša kritičen pregled Toporišičevih narečjeslovnih razprav in zlasti prve uvršča v sočasno slovensko narečjeslovje ter ovrednoti njegov celotni prispevek k tej stroki.

This paper provides a critical overview of Jože Toporišič's academic discussions of dialectology. In particular, it orients his dialect work within contemporary Slovenian dialectology and evaluates his overall contribution to the discipline.

1 Uvod

Čeprav se je Jože Toporišič raziskovalno posvečal predvsem slovenskemu knjižnemu jeziku, je pustil znaten pečat tudi v narečjeslovju in bil v drugi polovici 20. stoletja med jezikoslovci slovenskega knjižnega jezika edini, ki je – morda po zgledu hrvaških jezikoslovcev² – raziskal svoj narečni govor, budno spremljal in tudi opisoval dogajanja in dognanja v (slovenskem) narečjeslovju ter se vključeval v občasne širše narečjeslovne projekte.

Iz uvodnega dela njegove prve narečjeslovne razprave lahko razberemo, da je imel – »če bo poskus uspel« (T³ (1961), 1978²: 142) – na tem področju še večje ambicije, in sicer iz dveh razlogov: ker »Slovenci v vsem povojnem času nismo dobili niti enega celotnost kakšnega narečja oziroma vsaj celotnost katere njegove ravnine obsegajočega dialektološkega dela« (T (1961), 1978²: 141) in »ker se zdi, da stara

¹ Prispevek je prvotno nastal za 35. mednarodni slovenistični simpozij Obdobja 2016, ki je nosil naslov *Toporišičeva obdobja*. Ker so bili prispevki po obsegu omejeni, je bil potem v referatu predstavljen in objavljen z naslovom *Toporišičevi pomembnejši prispevki k slovenskemu narečjeslovju* (Smole 2016) le del te celote, torej njegovi pomembnejši prispevki. Nesmiselna bi bila posebna obdelava še njegovih drugih prispevkov tudi zato, ker si avtor zasluži celostno predstavitev svojih narečjeslovnih del in prizadevanj za stroko in ker le celostna obravnava prikaže ves pomen njegovega dela. Zato je v dogovoru z uredništvom del prispevka objavljen znova.

² Kot lektor za slovenski jezik je bil v letih 1954–1965 zaposlen na zagrebški univerzi. Prav gotovo pa je k razpravi o moščanskem govoru (kakor tudi o zgodovini narečjeslovja) pripomoglo »naročilo«; podal ga je ravnatelj Posavskega muzeja v Brežicah, prof. Stanko Škaler (T 1978: 163).

³ Zaradi gospodarnosti pri navajanju Toporišičevih del navajam le okrajšavo T.

dialektološka metoda dialekta le ne zajame v taki meri, kot si tega želi sodobna znanost o jeziku« (T (1961), 1978²: 142). Uspel poskus bi mu bil »spodbuda ne le pri obdelavi drugih, tj. naglasnih, soglasniških, oblikoslovnih itd. pojavov tega govora, temveč bo skušal napredovati tudi zemljepisno v smer prek Save na Dolenjsko, na sever in severovzhod proti osrednji štajersčini ter na vzhod v kajkavščino« (T (1961), 1978²: 142).⁴

2 Predstavitev Toporišičevega narečjeslovnega dela in zgodovine stroke

Glede na zgoraj navedeno lahko njegovo delo razdelimo na več področij.

2.1 Raziskave rodnega govora vasi Mostec,⁵ ki je po današnjem pojmovanju dobovski krajevni govor in spada v kozjansko-bizeljsko narečje štajerske narečne skupine.

Z njimi je začel v začetku 60. let in leta 1961 prispeval zapis celotne vprašalnice za *Slovenski lingvistični atlas*⁶ (dalje SLA) in strukturalno obravnavo naglasa in glasovja (glej 3.1), istega leta objavljeno v *Dolenjskem zborniku* (T 1961). Iz te sta izšli še dve krajši objavi o zamenjavi tonemskega nasprotja s kolikostnim (T 1962, T 1963). Mostec je tako točka 351 v *SLA*, in ker je bil Toporišič pripravljen sodelovati v obsežnem projektu, ki bi bil ob večjem številu usposobljenih narečjeslovcev izpeljan še v večjem obsegu, je Mostec postal tudi točka 17 v *Slovenskem lingvističnem atlasu*; vprašalnico za ta atlas je zapisal leta 1966, na osnovi tega gradiva pa izdelal fonološki opis govora po relativno enotnem modelu,⁷ sprejetem za obravnavo vseh govorov, vključenih v mrežo točk na območju slovenskega, srbohrvaškega in makedonskega jezika (T 1981).⁸ Za *Razprave SAZU*, posvečene 100. obletnici rojstva Frana Ramovša, je prispeval Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega

⁴ V tej želji dejansko ni popustil vse do zadnjega. Čeprav narečjeslovje nikoli ni bilo njegova osrednja dejavnost, se je vsaj k opisu posamičnih pojavov v svojem govoru vedno znova vračal – nazadnje z raziskavo lastnih imen (T 2004).

⁵ V opombi 5 pravi: »Z manjšimi spremembami velja to za vso dobovsko faro, v veliki meri tudi za kapelsko.« (T (1961), 1978²: 141).

⁶ Verjetno zato, ker ni bila objavljena, ne zapisa te ne vprašalnice za Slovenski lingvistični atlas ni omenil v predstavitvi svojega narečjeslovnega dela v T 1987: 251–252.

⁷ O pomanjkljivosti tega modela ali posamičnih uresničitev prim. Kenda-Jež 2002: 20 [Kenda-Jež, SR 2006, Strukturalizem v slovenski dialektologiji]. V primeru Mosteca (in več drugih) je problematična obravnava kratkih naglašanih in nenaglašanih samoglasnikov skupaj – za razliko od obravnave v prvi razpravi. Verjetno je nanj vplival Jakob Rigler, saj je taka obravnava značilna za vse njegove fonološke opise v navedenem delu.

⁸ V kasneje zasnovanem *Evropskem lingvističnem atlasu* je z izborom le 7 slovenskih točk Mostec izpadel, Toporišič pa je v letih 1992–1993 kot slovenski predstavnik na zasedanjih odbora sodeloval tudi pri tem projektu.

govora (T 1990) (glej 3.2) ter se k svojemu govoru vrnil spet na Pleteršnikovih dnevih s temeljito in zelo zgoščeno obravnavo lastnoimenskosti (Lastnoimenskost v vasi Mostec; T 2004), nato še na Škrabčevih dnevih 2007 s prispevkom Moščanski naglas v primeri s Škrabčevim knjižnim (T 2008). Zaokrožen pogled na naglas in glasoslovje svojega govora, vključno z manjšimi popravki nekaterih predhodnih ugotovitev in dvema besediloma je podal na narečjeslovno obarvanem simpoziju Obdobja 26 (2007) s prispevkom Glasoslovje in naglas moščanskega govora v primeri s slovenskim knjižnim jezikom (T 2009). Besedilo (enkrat dve) z Mosteca je vključeval tudi v zbirke zvrstnih besedil (glej 3.2).

2.2 Celostno predstavitev zgodovine slovenskega narečjeslovja, razvrščene v obdobja od začetkov pri Trubarju do objave študije leta 1987, je z dodatkom 7. obdobja pod naslovom Slovensko narečjeslovje v slovenščini izdal v svojem prvem (i)zbranem delu »ob 400-letnici Trubarjeve smrti« *Portreti, razgledi, presoje* (T 1987),⁹ prvih 6 obdobj pa že leta 1962 v *Zeitschrift für Slavische Philologie* 33/2 v nemščini z naslovom Die slovenische Dialektforschung, in sicer »na pobudo M. Vasmerja s posredovanjem F. Petreta« (T 1987: 252) (glej 3.3).

2.3 Enciklopedične obravnave (posamičnih) narečij se pri njem pojavljajo od leta 1960 dalje, ko je za *Enciklopedijo Jugoslavije* pripravil geslo Jezik slovenski (slovenački) (T 1960) in skrajšano verzijo tega še za hrvaško *Enciklopedijo Leksikografskega zavoda* (T 1964), v obeh so po njegovih besedah obravnavana tudi slovenska narečja, dejansko pa členitev na narečja skozi zgodovino oziroma zgodovina slovenščine. Leta 1992 (rokopis je bil dokončan poleti 1990) je izšla njegova *Enciklopedija slovenskega jezika*, »podnaslov pa bi lahko bil Slovensko jezikoslovno izrazje« (T 1992: neoštevilčen predgovor, prva stran). »V to knjigo je zajeto tako izrazje t. i. tradicionalnega opisnega, in sicer knjižnojezikovnega, zgodovinskega in narečjeslovnega jezikoslovja« (T 1992: prva in druga stran). »Pri narečjeslovju (dialektologiji) so kratko predstavljena vsa slovenska narečja in govori – čeprav zaradi omejenosti prostora – zlasti glede na njihovo zemljepisno razprostranjenost in glede na najsplošnejše značilnosti. V tem pogledu so v enciklopediji takó obvestila o Ramovševih kakor tudi o Logar-Riglerjevih narečnih enotah z obeh kart slovenskih narečij.« (T 1992: druga stran). Že hiter pregled teh geselskih člankov pokaže, da ni bil povsem dosleden, in kakor pri obravnavi narečij v slovnici je tudi tu razvidno, da Logar-Riglerjeve delitve ni nikoli zares usvojil ali sprejel.¹⁰ Zaradi njegove specializiranosti za fonetiko in fonologijo pa se zdi nerazumljivo združevanje pojavov

⁹ Hkrati pa tudi za svojo šestdesetletnico (izjava v pogovoru z avtorico prispevka).

¹⁰ Govore (vzhodnogorenjski, vzhodnodolenjski, baški itd.) npr. – sedaj se zanje rabi termin podnarečje – obravnava kot samostojne enote, čeprav jih avtorja karte pojmujeta kot poseben del narečja. O napačnem razumevanju razvrstitve posavskega narečja glej 2.4.

dolgega in kratkega vokalizma, npr. v formulaciji pri dolenjskem narečju: »Pozna o-jevsko u-kanje (bûg, dôbru)« (T 1992: 25); ukanje je namreč le pojav pri kratkih samoglasnikih. Iz istega razloga je tudi nerazumljivo, da narečje obravnava kot samostojno jezikovnosistemsko enoto,¹¹ brez večjih notranjih razlik; po drugi strani pa že za moščanske značilnosti ugotavlja, da »/z/ manjšimi spremembami velja to za vso dobovsko faro, v veliki meri tudi za kapelsko« (T (1961), 1978²: 141)) in torej nikakor ne za celotno narečje v današnjem pojmovanju besede, ki ima več krajevnih govorov in ti so njegove sistemske enote.¹² Dojemanje pojma narečje kot najmanjše enote je sicer razvidno bolj v rabi besede – tudi v okviru socialne zvrstnosti – kot iz same definicije v enciklopediji (T 1992: 122–123)¹³ ali predstavitve pojma v učbeniku *Slovenski knjižni jezik 1* (T 1965: 12) do ponovitve v *Slovenski slovnici* 2000 (24), ko pravi: »In tudi to [deli narečij, op. a.] niso najmanjše enote, saj vemo, da imajo svoje govorne odtenke dostikrat tudi prebivalci posameznih občin, vasi in celo družin.«

2.4 Učbeniške in slovnice predstavitev slovenskih narečij v okviru socialne zvrstnosti

V učbeniku *Slovenski knjižni jezik 1* (T 1965) je »zemljepisna narečja« obravnaval v okviru socialnih zvrsti »kot posebne oblike kakega jezika na čisto določenem zemljepisnem področju« (11), navedel narečne skupine, jih prikazal na shematičnem zemljevidu (po Ramovševi delitvi), opozoril na neujemanje s pokrajinskimi pojmi¹⁴ ter pri vajah dodal osem besedil. V celoti je socialno zvrstnost slovenskega jezika prikazal v *Slovenski slovnici* (T 1976); zemljepisna narečja skupaj s pokrajinskimi pogovornimi jeziki spadajo v neknjižni »del«. ¹⁵ Slovnice tako z izborom literature kot s prikazom narečne delitve po Logar-Riglerjevi *Karti slovenskih narečij* iz leta 1983 razkrivajo, da po letu 1987, ko je dokončal 7. poglavje študije Slovensko narečjeslovje, narečjeslovni stroki ni več sledil v celoti, celo kriterijev za novo delitev

¹¹ Zagotovo je poznal Brozovičevo hierarhično delitev idiomov, ki pa je bila seveda geneto- in ne sociolingvistična (Brozović 1970: 10–14).

¹² Določitev razmerja med terminoma *narečje* – *govor* oziroma uvedba termina *krajevni govor* za najmanjšo sistemsko enoto narečja (žal pa takrat še ne tudi preimenovanje *govorov* (npr. vzhodnogorenski) v *podnarečje* kot dela narečja) je bilo sistematično uvajano šele po letu 1997 (Smole 1997).

¹³ Ta je verjetno prevzeta iz kakega drugega (slovanskega) jezik(oslovj)a in le delno prilagojena slovenskim razmeram in sočasni terminologiji (npr. še narečna podstava – narečna skupina). Manjka namreč vsaj večji poudarek, da so slovenska narečja (v nasprotju z zamejitvami narečij drugih slovanskih jezikov) zamejena predvsem na podlagi razvoja dolgih samoglasnikov.

¹⁴ Taka predstavitev se ponavlja vse do *Slovenske slovnice* 2002; v njej je dodan le še nov zemljevid kot »/n/atančnejši in sodobni zemljepisni prikaz narečnih podstav« (24) – z napačno prištetim posavskim narečjem k dolenjski narečni skupini.

¹⁵ O neustreznosti izbrane enote (narečje) glej 2.3.

že takrat ni dojel;¹⁶ posavsko narečje s tremi podnarečji, ki jih še vedno obravnava kot govore, v nasprotju z avtorjema šteje k dolenski narečni skupini (T 2000: 783); na opozorilo avtorice tega prispevka je pod preglednico na isti strani v času korektur slovnice pripisal: »(Posavsko narečje, enote 33–35, je mogoče šteti k štajerski narečni skupini)«, medtem ko je na zemljevidu na strani 24 posavsko narečje ostalo znotraj dolenske narečne skupine. Včasih kot osmo narečno skupino (str. 23), poimenovano tudi kočevski govori (str. 783), včasih samo kot K (kočevska; str. 24) in opredeljeno kot »mešana ter pretežno mlada« (str. 23), dodaja v nasprotju z narečjeslovci, ki so za opredelitev narečja upoštevali tudi kriterij kontinuiranega razvoja na določenem zemljepisnem območju. V vsakem pogledu so narečja v »Četrtri, prenovljeni in razširjeni izdaji« *Slovenske slovnice 2000* – če se omejimo na zadnjo – prikazana zastarelo, »neprenovljeno«; tako v poglavju Zvrstnost slovenskega jezika (23–24) kot v poglavju Slovenski jezik v času (777–778, 780–783).¹⁷

2.5 Izbor narečnih besedil za ponazoritev socialnozvrstne členjenosti slovenskega jezika

Prvič je narečna besedila vključil v učbenik *Slovenski knjižni jezik 1* (T 1965) k vaju; vključil je osem besedil, po eno iz vsake od narečnih skupin, le iz panonske dve: eno prleško in eno prekmursko. Kot avtor oziroma posrednik nove obravnave zvrstne členjenosti slovenskega jezika je leta 1975 poskrbel za izdajo besedil različnih zvrsti z naslovom *Besedila slovenskega jezika*, v katerih so svoje mesto imela tudi socialnozvrstna besedila,¹⁸ znotraj njih pa mestna (pogovorni jezik in mestne govornice) in tradicionalna narečja z 11 besedili iz prav toliko narečij – eno iz koroške, tri iz primorske, po eno iz rovtarske, gorenjske, dolenske ter po dve iz štajerske in panonske narečne skupine; med njimi je tudi besedilo, predstavljeno kot »prehodno štajersko narečje: Mostec pri Brežicah« (T 1975: 286), vsebinsko pa je to življenjepis njegove

¹⁶ V T 1987: 248 avtorjema prenovljene karte očita prav to, kar sta vzela za glavni kriterij za razvrščanje narečij v narečne skupine razvrščanja narečij v narečne skupine: »Tudi za trenutek ne bi smeli pozabiti na Ramovšev splošni slušni vtis.« Izjava, ki je vzeta iz konteksta: ne gre za kritiko narečne karte, ampak za kritiko načina določevanja novih narečnih mej, predvsem pa za zavzemanje za raziskave stavčne fonetike in eksperimentalnofonetične raziskave. Prim. T Delo Jakoba Riglerja, SR 1985: 433: »Drugje sem že ugotovil, da naši narečjeslovci narečnih enot teoretično niso jasno določili, ampak jih razločujejo na podlagi kaj skromnega števila glasoslovnih značilnosti, medtem ko se o (ramovševskem) splošnem slušnem vtisu narečne enote (to je pač stavčna fonetika in fonetika prozodijskih sredstev) ali pa o besedišču govori le na splošno, mimogrede pač kot o različnem, čeprav ne konkretiziranem.«

¹⁷ V *Slovenskem pravopisu 2001* so k neknjižnim zvrstem poleg neknjižnega pogovornega jezika in narečij dodane še mestne govornice (stran 128). Pri navajanju socialnih zvrsti (stran [125]) pa je sploh velika zmeda: »knjižni jezik (knjižna zborna zvrst, knjižna pogovorna zvrst), pogovorni jezik, pokrajinske narečne skupine, narečja in mestne govornice«, pri čemer se je res treba vprašati, kako se lahko med zvrst/obliko jezika uvrstijo »pokrajinske narečne skupine.«

¹⁸ Ta so skupaj z zgodovinskimi besedili izšla tudi kot posebni iztis, in sicer strani 275–361.

matere Pepce.¹⁹ Ta je z naslovom *Življenjepis* izšel tudi v *Slovenskih zvrstnih besedilih* (1981, 363–364; ponatis 1993),²⁰ v katerih mu je pridružil še kratko besedilo z naslovom *Košnja: Kakù je kmèt kusiv*.²¹ Tudi sicer je tu pod naslovom *Zemljepisna narečja* objavljenih več besedil,²² razvrščenih po narečnih skupinah, in sicer tri iz koroške, osem²³ iz primorske, po tri iz gorenjske, rovtarske in dolenske, po pet iz štajerske in panonske narečne skupine. Posebnost te izdaje je izrazito neenoten zapis; nekatera besedila so v t. i. stari ali Ramovševi transkripciji, ki jo imenuje »slovenska dialektološka pisava«, druga v t. i. novi – poimenuje jo »pisava Splošnoslovanskega jezikovnega atlasa« – ti zapisi so Logarjevi, nekatera besedila so samo v poenostavljenem zapisu, pri teh zapiše »pisava J. Toporišič« oz. »J. Toporišič/J. Rigler«, deli nekaterih besedil pa v tem in v novem zapisu. Posebne znake te svoje pisave je pod besedili pojasnil. Vidi se, da mu je bila veliko ljubša »stara« pisava,²⁴ nova se mu je zdela preveč komplicirana.²⁵ Morda se je prav zaradi nje še v 90. letih zavzemal za poenostavljen način zapisovanja ne samo narečnih besedil, ampak – nekoliko nenavadno – tudi fonološkega opisa govora.²⁶

¹⁹ Razen tega besedila so bili zapisovalci ali pripovedovalci drugih besedil različni, vsa pa je redigiral ali zapisal Tine Logar.

²⁰ Zdaj ga opredeli kot bizeljsko-obsoteljski govor.

²¹ To besedilo (poimenovano kot tipsko) je bilo predhodno objavljeno skupaj z zapisi v več drugih govorih s primerljivo vsebino v jezikovni vadnici za 8. razred osnovne šole *Naš jezik 8* (1978) Franceta Žagarja.

²² Vzeta so iz njegovega učbenika *SKJ 1* (1965), *Besedil slovenskega jezika* (1975), Žagarjevega *Naš jezik*, posamična iz drugih del, nekaj pa je novih. Poleg Logarja je pri zapisu nekaterih sodeloval tudi J. Rigler.

²³ Prvi odstavek besedila iz Štanjela je zapisal še v poenostavljenem zapisu; enako še pri govoru Šmarja pri Jelšah, Vidma ob Ščavnici.

²⁴ Z delom za Slovanski lingvistični atlas se je tudi pri nas uveljavljala transkripcija, ki je imela posebne znake za tonemski in dinamični naglas z ločenim označevanjem dolžine samoglasnika.

²⁵ Kako se z novim zapisom, »kot je določen za OLA«, ni mogel sprijazniti, navajam: »Ob takem »črkopisu« bi vsekakor bilo treba misliti na nejezikoslovno pisavo, v kateri bi besedila zapisovali za estetsko uživanje in v druge namene npr. narodopisci (prim. za Rezijo M. Matičetov)« (T 1987: 250–251) in navede tak zapis stavka iz enega od notranjskih govorov. Osnovne usmeritve za tak zapis je v pomoč folkloristom kasneje podala Vera Smole 1994; v bolonjskem študiju pa je t. i. poenostavljeni zapis del vsebine predmeta Socialne zvrsti slovenskega jezika.

²⁶ Naj utemeljim z anekdoto. Ko sem leta 1988 obranila magistrsko nalogo o glasoslovju in naglasu vzhodnodolenskega šentruperskega govora, me je kot urednik prijazno povabil, naj jo v obliki članka pripravim za natis v Slavistični reviji, kar sem nemudoma storila. Z narejenim je bil zelo zadovoljen, hotel pa je, da poenostavim zapis. Ker se s tem nisem mogla strinjati, sem članek umaknila; nespremenjen je bil potem objavljen v *Razpravah SAZU* (Smole 1990). Tako je kot eden redkih v taki transkripciji ostal primer objave članka Zinke Zorko (Zorko 1989); narečne prispevke sem potem objavljala v drugih revijah. O transkripciji sva se pogovarjala še večkrat; da je nova boljša in doslednejša zlasti pri označevanju naglasa, ga nisem mogla prepričati. Za članke o svojem netonemskem govoru je potem uporabljal svoj zapis, ki ni ne stara ne nova transkripcija (T 1990, 2004, 2008, 2009).

2.6 Uredniško delo

V povezavi s skrbjo za zgodovino slovenskega jezikoslovja, vključno z narečjeslovjem, je izdal (i)zbrana dela več jezikoslovcev; na tem mestu izpostavljamo uredništvo obsežne druge knjige Zbranega dela Frana Ramovša,²⁷ ki vsebuje 743 strani Ramovševih razprav in člankov, stvarno, imensko in besedno kazalo (vsa tri je sestavila Irena Orel) in Toporišičevo spremno besedo k tej knjigi, skupaj 826 strani (T 1997). Prav na zadnji strani je zapisal: »Tudi Ramovševe razprave pa so – podobno kot Škrabčeve – enkratno, občudovanja in posnemanja vreden zgled slovenskemu zgodovinskemu in narečjeslovnemu jezikoslovju.«²⁸

3 Toporišičevi najpomembnejši prispevki k narečjeslovju

Ne glede na tedaj pri starejših slovenskih raziskovalcih še edino prisotno²⁹ klasično diahrono narečjeslovje je enako kot pri obravnavi knjižnega jezika tudi v narečjeslovje (skupaj z Jakobom Riglerjem) vpeljal strukturalni pristop in bil njegov vnet zagovornik. V tem razdelku bomo obravnavali in v čas umestili predvsem njegova za slovensko narečjeslovje najpomembnejša dela, in sicer razpravo Vokalizem moščanskega govora v brežiškem Posavju (T 1961), Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega govora (T 1990) in obsežen pregled narečjeslovnih del z naslovom Slovensko narečjeslovje (T 1962, prevedeno in dopolnjeno T 1987), iz katerih odseva tudi njegov pogled na slovensko narečjeslovje v celoti in na posamezne narečjeslovce.

3.1 V času lektorskega službovanja v Zagrebu je raziskal in leta 1961 v *Dolenjskem zborniku* objavil »samosvojo, strogo strukturalistično« (T 1987: 251) obrnavo Vokalizma moščanskega govora v brežiškem Posavju (T 1961),³⁰ v kateri po metodi, ki »loči eno- in veččasijski del, vprašanja obravnava fonološko in torej ves čas

²⁷ Prvo knjigo (skupaj 372 strani) sta uredila Tine Logar in Jakob Rigler, izšla je pri SAZU leta 1971.

²⁸ Poleg obravnave Ramovša v pregledni razpravi o Slovenskem narečjeslovju je Ramovša kot narečjeslovca predstavil tudi v posebni številki Slavistične revije 42/2–3 leta 1994 z naslovom Ramovšev zbornik (159–170) in bil tudi urednik jezikoslovnega dela tega zbornika.

²⁹ Pred njim je strukturalistični opis narečja v disertaciji (Isačenko: 1933) o podjunskega narečju in posamičnega govora v monografiji o rožanskem govoru Sel (Isačenko: 1939) kot edini podal Aleksander Vasiljevič Isačenko. M Orožen (Orožen 1994) med strukturaliste prišteva prav tako med svetovnimi vojnama delujočega L. Tesnièreja. Riglerjeva disertacija Južnonotranjski govori je bila končana leta 1960, njegov opis ribniškega govora med študijem. V obeh so nastavki modernejšega narečjeslovnega opisa (npr. ločevanje med sinhronim in diahronim delom).

³⁰ Razprava je bila ponatisnjena še leta 1978 v njegovi monografiji *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, ki v poglavju I obravnava Glasovno podobo slovenskega knjižnega jezika (in moščanskega govora); naslov poglavja navajam zato, da opozorim na dejstvo, kako

v sistemu« in si prizadeva odkrivati »razloge za fonološki razvoj, meje prehodov in potekov (npr. samoglasniškega upada)« (T 1987: 252). Razprava je poleg uvedbe nove metode v povojno slovensko narečjeslovje prinesla odkritje v slovanskem narečjeslovju v taki obliki nepoznanega naglasnega pojava, ko se tonemsko nasprotje zamenja s kolikostnim, in sicer akutirani samoglasniki obdržijo dolžino, cirkumfektirani se skrajšajo, kakovost samoglasnikov pa se pri tem ne spremeni. Samo ta pojav je za širšo jezikoslovno javnost obravnaval tudi v prispevku *Ablösung des relevanten Wortintonationssystems durch den Quantitätsunterschied in einer slovenischen Mundart*, objavljenem leto kasneje (T 1962) v reviji *Scando-slavica* VIII in »na izrecno željo tedanjega njenega urednika T. Logarja« (T 1987: 252) je bila skrajšana verzija z naslovom *Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja* objavljena tudi v kongresni številki (za kongres v Sofiji) *Slavistične revije* v rubriki *Zapiski in gradivo* (T 1963) kot njegova prva objava v tej reviji. Tako se zdi, da je zanimivo odkritje novo metodo tedaj potisnilo bolj v ozadje. Sicer pa jo je v drugem, sinhronem delu svoje disertacije³¹ s pregledom vokalnih in konzonantnih sistemov v južnonotranjskih govorih (Rigler 1963a: 179–199) in s fonološkimi komentarji v diahronem delu uporabil tudi tri leta mlajši Jakob Rigler, ki je metodo z veliko mednarodno odmevnostjo bolj radikalno uvedel v prikaz zgodovine slovenskega jezika v razpravi *Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu* (Rigler 1963b), ki jo je ustno predstavil na kongresu v Sofiji 1963 in jo zaradi polemik nadaljeval v Pripombah k pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (Rigler 1967). Toporišič (T 1987: 248) ima ta njegova dela za višek ljubljanske šole v 7. obdobju slovenskega narečjeslovja, tj. po 2. svetovni vojni in do leta 1985. Na istem kongresu in prav tako s strukturalnim prispevkom je nastopil tudi Tine Logar s prikazom *Sistemov dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih* (Logar 1963). Začetek šestdesetih let pomeni zamenjavo Ramovševega klasičnega modela narečnega prikaza (glasovja) z novim strukturalnim opisom (glasovnega sestava) in v tem pogledu ne zaostaja kaj dosti za dogajanja v Evropi (po Kenda-Jež 2002: 16). Zaostanek se kaže predvsem v umankanju celostnih obravnav (ne samo glasoslovja) posameznih govorov (ali narečij); to praznino je imel v načrtu Toporišič zapolniti, a je prav tako obstal pri glasoslovju in naglasu ter deloma še pri oblikoslovju (glagol).

V čem je ta razprava drugačna? Kot je že sam navedel, ločuje enočasijski (sinhroni) od veččasijskega (diahronega dela), v obeh pa veliko razpravlja o razmerju med glasovi v sistemu pred spremembo, vzrokih zanjo in tudi o posledicah, foneme prikazuje v linearni vrsti, v besedni preglednici in v sistemu (samoglasniški tri- in

je v monografijo o glasoslovju in naglasu slovenskega knjižnega jezika brez zadržkov, čeprav v naslovu v oklepaju, vključil tovrstno obravnavo svojega narečnega govora.

³¹ Rigler je doktoriral leta 1960 pod mentorstvom T. Logarja, v objavo pri SAZU je bilo delo sprejeto 20. 10. 1961, izšlo pa šele leta 1963 (Rigler 1963).

štirikotniki), ki je lahko višinsko (ne)uravnovešen, (pre)natrpan ipd.; fonemskost samoglasnikov (in vokoidov, tj. zlogotvornih zvočnikov) dokazuje s pomensko razlikovalnostjo v konkretnih besedah; podobno dokaže tudi alofone, ki zaradi položajne pogojenosti ne morejo biti v opoziciji s svojim matičnim fonemom (npr. dolga *ö* in *ü*, ker je *ö* alofon fonema *ü* pred *r*). Skupaj z novim pristopom uvaja tudi novo terminologijo, pri čemer je v sinhronem delu ključna beseda sistem – sistem dolgih, kratkih naglašeni in nenaglašeni samoglasnikov, v diahronem pa artikulacijski premiki (npr. spuščanje), fonemske nevtralizacije, funkcionalna obremenitev, (ne) zasedenost artikulacijskih mest ipd. Na koncu vsakega poglavja poda tudi primerjavo z ustreznim knjižnim sistemom. Dejansko je na tak način mogoče obravnavati samo lastni govor, saj bi bilo sicer nemogoče pridobiti toliko in natančno tako gradivo, kot ga za prikaz razmerij potrebuješ;³² in tega se tudi sam zaveda (T (1961), 1978²: 142). Zato lahko potrdimo ugotovitev (Kenda-Jež 2002: 19), da je poleg strukturalne uvedel tudi introspektivno metodo raziskovanja lastnega govora, ki se je nadaljevala v kasnejših narečjeslovnih magistrskih in doktorskih delih.

3.2 Podobno inovativen za slovensko narečjeslovje je bil prikaz glagolskega oblikotvornega naglasa moščanskega govora, torej vseh oblik, vključno z nedovršnikom, pri katerih lahko pride do premene mesta ali količnosti naglasa in/ali kakovosti samoglasnika. Znotraj vrst in razredov ugotavlja naglasne tipe v moščanskem govoru in jih primerja s knjižnimi. Le na ta način se poleg regularnih naglasnih premikov v posamičnem govoru lepo izrazijo nalike (analogije) kot posledica vpliva frekventnejše ali enostavnejše oblike, pomembne za tipologijo oblikotvornega naglasa. Na koncu ugotovitve povzame in spodbudi k nadaljnjim takim raziskavam.³³

3.3 Toporišičevi sistematičnosti in natančnosti se imamo zahvaliti za precej obsežno zgodovino slovenskega narečjeslovja od začetkov oz. omemb narečij sredi 16. stoletja do izida knjige, ki ima v podčrtnih opombah navedene dragocene bibliografske podatke (T 1987: 217–256).³⁴ Prvih šest poglavij so res temeljita obravnavava vseh (tudi rokopisnih) narečjeslovnih raziskav, vključno z medsebojno primerjavo in vrednotenjem. Med drugim je opazno spoštovanje Ramovševega dela in zavedanje, kako veliko delo je dejansko opravil. Njegovo metodo poimenuje »zgodovinskonastankovna« (n. d.: 241), jo pa tudi takole ovrednoti: »Taki narečjeslovni metodi je mogoče zameriti samo eno: daje nam precej zanesljiv vpogled v razvoj kakega narečja, le-tega pa ne vidimo v njegovem obstajanju. Enočasijske podobe narečja si iz takih portretov [...] ne moremo prav sestaviti, kajti pri teh

³² Razprava je bila npr. zgled avtoričini prvi objavi o šentruperskem govoru (Smole 1990).

³³ Temu zgledu je sledila obravnavava oblikotvornega naglasa glagola v šentruperskem govoru (Smole 1996).

³⁴ Razprava se v nekoliko skrajšanem obsegu še vedno uporablja v študijskem programu Slovenistika za spoznavanje zgodovine slovenskega narečjeslovja.

narečjeslovnih postopkih premnoge stvari ostanejo neopažene.« Tako je razumljivo, da je v sedmem obdobju (dodano) za višek ljubljanske šole opredelil Riglerjevo delo s strukturalnim pristopom,³⁵ medtem ko je veliko bolj zadržan do obsežnejšega Logarjevega dela, čeprav mu še v šestem obdobju (in leta 1961!) v povezavi z njegovimi prizadevanji za Slovenski lingvistični atlas priznava:

Ko bo to delo enkrat končano, bomo morali biti Tinetu Logarju hvaležni ne le za novo prispevano in za marsikatero razlago iz tega, veliko hvalo zasluži tudi – skoraj bi človek tako rekel – njegova zavestna večja mera skromnosti nasproti popolnejšemu raziskovanju slovenskih narečij, ki bi jih s seboj prinesla nekoliko spremenjena, tudi fonološke, stavčnofonetične in skladienske pojave upoštevala metoda, ki pa bi izdajo jezikovnega atlasa odrinila skoraj v nedosegljivo daljavo. Tako je dobro, da T. Logar vztraja na omejenih poti [...], manjkajoče bo morda mogoče tudi pozneje (vsaj deloma) dopolniti, ker se ohranjajo magnetofonski posnetki zadevnih narečij za poznejšo rabo. (n. d.: 247).

Pred pohvalno predstavitvijo novonastalih dunajske in graške šole³⁶ ob zaključku k ljubljanski pravi,

da bi slovensko narečjeslovje moralo jemati za primerjalno točko sistem knjižnega jezika [...]; v tem primeru bo odpadlo veliko stvari, ki sedaj zadeve samo zamegljujejo. Seveda bi se narečjeslovci morali bolj podkovati v oblikoslovni teoriji, in sploh oblikoglasju (morfonologiji) posvečati več pozornosti. Tako bi dvoglasnike morali zapisovati s samimi samoglasniškimi črkami, npr. ei, ou, in ne s črkami za drsnike. (n. d.: 254)

Do neke mere je nadaljnje narečjeslovje temu res sledilo,³⁷ njemu neljub način zapisa je v narečjeslovju ostal, za folkloristične namene pa se rabi bolj ali manj strokovno zastavljen in sprti oblikovan poenostavljen zapis.

4 Sklep

Toporišičev prispevek k slovenskemu narečjeslovju vsekakor ni zanemarljiv. Po kvaliteti izstopajo njegove obravnave moščanskega govora, prav tako pregled zgodovine narečjeslovja vključno z izdajo druge knjige Ramovševega zbranega dela,

³⁵ In hkrati obžaluje, da se je tudi on omejil samo na glasoslovje in naglas (n. d.: 248).

³⁶ Zlasti za predstavnika dunajske šole, P. Zdovca in G. Neweklovskega, meni, da sta se zgledovala tudi po njegovih delih.

³⁷ Nasvetu, naj bo primerjalna točka knjižni jezik, je najbolj dosledno sledila Zinka Zorko; vendar sama primerjava brez predhodne ugotovitve sistema posameznega krajevnega govora (ta ni enoten za celo narečje, kot si je to nekako predstavljal Toporišič, a se ob konkretnem ukvarjanju z moščanskim govorom večkrat tudi zanikal) ne prinese zelenega rezultata. Primerjavo med sistemoma prinašajo šele doktorska in magistrska dela ter objave iz njih, nastale po doktorski disertaciji *Oblikoglasje in oblikoslovje šentruperskega govora* Vere Smole 1994.

manj pa obravnava narečij v okviru zvrstnosti v slovnici in enciklopediji. Lahko rečemo, da je »sledilce« imel tako v metodološkem smislu kot v smislu zapolnjevanja vrzeli, na katere je opozarjal. Velja pa še omeniti, da ima kot dolgoletni organizator Škrabčevih in Pleteršnikovih dnevov zasluge za nastanek mnogih narečjeslovnih prispevkov različnih avtorjev, objavljenih v zbornikih s teh simpozijev. Na koncu lahko samo še obžalujemo, da kljub »uspelemu poskusu« s prvo razpravo svojih narečjeslovnih ambicij ni uresničil v večjem obsegu.

Odrpto pa ostaja vprašanje, koliko gre njemu pripisati posledice teorije zvrstnosti, ki jo je uvedel in po kateri je povečevanje ene od zvrsti, knjižne seveda, vsaj na določenih območjih slovenskega prostora povzročilo omalovaževalen odnos do narečne, njeno izganjanje (namesto prehoda) iz šol, ki skupaj s spremenjenim načinom življenja povzročata vse več jezikovnih otokov brez narečne zvrsti oz. le še z redkimi govornici (naj)starejše generacije.

Viri in literatura

- Brozović, Dalibor. 1970. *Standardni jezik. Teorija, usporedbe, geneza, povijest, suvremena zbilja*. Zagreb.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič. 1933. *Die Dialekte des Jaunatales Kärnten* (tpp. disertacija). Dunaj.
- Isačenko, Aleksander Vasiljevič. 1939. *Narečje vasi Sele na Rožu*, Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Kenda-Jež, Karmen, 2002. *Cerkljansko narečje: Teoretični model dialektološkega raziskovanja na zgledu besedišča in glasoslovja*. Doktorska disertacija. Ljubljana.
- Logar, Tine, 1963. Sistemi dolgih vokalnih fonemov v slovenskih narečjih (Referat za mednarodni slavistični kongres v Sofiji 1963). *Slavistična revija* 14/1–4: 111–123.
- Rigler, Jakob. 1963a. *Južnonotranjski govori: Akcent in glasoslovje govorov med Snežnikom in Slavnikom*. Ljubljana: SAZU.
- Rigler, Jakob. 1963b. Pregled osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu (Referat za mednarodni slavistični kongres v Sofiji 1963). *Slavistična revija* 14/1–4: 25–78.
- Rigler, Jakob. 1967. Pripombe k Pregledu osnovnih razvojnih etap v slovenskem vokalizmu I. *Slavistična revija* 15/1–2: 129–152.
- Smole, Vera. 1990. Govor vasi Šentrupert in okolice. *Razprave. [Razred 2]. Classis 2, Razred za filološke in literarne vede, Philologia et litterae* 13: 257–273.
- Smole, Vera. 1994. Folklorist med prevajanjem in zapisovanjem. *Traditiones* 23: 143–154.
- Smole, Vera. 1996. Tonemski naglas glagolskih oblik v šentruperskem govoru. *Razprave. [Razred 2]. Classis 2, Razred za filološke in literarne vede, Philologia et litterae* 15: 269–288.
- Smole, Vera. 1997. Slovenska narečja in zanimivejši pojavi v razvoju kratkega vokalizma. *XXXI-II SSJLK. Zbornik predavanj*, 281–294. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenske jezike in književnosti.
- Smole, Vera. 2016. Toporišičevi pomembnejši prispevki k slovenskemu narečjeslovju. *Toporišičeva obdobja*, 471–477. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Toporišič, Jože. 1960. *Jezik slovenski (slovenački)*. *Enciklopedija Jugoslavije* 4, 496–489. Zagreb: Leksikografski zavod FNRJ. Skrajšana verzija še: *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, 63–65. Zagreb: Jugoslavenski leksikografski zavod.

- Toporišič, Jože. 1961. Vokalizem moščanskega govora v brežiškem Posavju. *Dolenjski zbornik*, 203–222. Ponatis 1978 v njegovi monografiji: *Glasovna in naglasna podoba slovenskega jezika*, 141–163. Maribor: Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože. 1962. Ablösung des relevanten Wortintonationssystems durch den Quantitätsunterschied in einer slovenischen Mundart. *Scando-slavica* 8: 239–254.
- Toporišič, Jože. 1963. Zamenjava tonemske opozicije s kvantitetno v moščanskem govoru brežiškega Posavja. *Slavistična revija* 14/1–4: 206–209.
- Toporišič, Jože. 1965. *Slovenski knjižni jezik I*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože (ur.). 1975. *Besedila slovenskega jezika*. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slavistiko.
- Toporišič, Jože. 1976, 1984², 1991³, 2000⁴. *Slovenska slovnica*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože (ur., sour. V. Gjurin). 1981, 1993. *Slovenska zvrstna besedila*. Ljubljana: Filozofska fakulteta UL.
- Toporišič, Jože. 1981. Mostec (OLA 17). *Fonološki opisi srpskohrvatskih/hrvatskosrpskih, slovenačkih i makedonskih govora obuhvaćenih Opšteslovenskim lingvističkim atlasom*, 147–156. Posebna izdanja ANUBiH. Knjiga LV. Oddjelenje društvenih nauka. Knjiga 9. Sarajevo: ANUBiH.
- Toporišič, Jože. 1987. *Portreti, razgledi, presoje*. Založba Obzorja.
- Toporišič, Jože. 1990. Glagolski oblikotvorni naglas moščanskega govora. *Razprave SAZU* 13: 89–107.
- Toporišič, Jože (ur.). 1997. *Fran Ramovš. Zbrano delo. Druga knjiga*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Toporišič, Jože. 1992. *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože. 2004. Lastnoimenskost v vasi Mostec. Marko Jesenšek (ur.): *Besedoslovne lastnosti slovenskega jezika. Slovenska zemljepisna imena*. Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, Pišecce: Društvo Pleteršnikova domačija. 9–17.
- Toporišič, Jože. 2008. Moščanski naglas v primeri s Škrabčevim knjižnim. Škrabčeva misel VI: Zbornik s simpozija 2007, 7–17. Nova Gorica: Frančiškanski samostan Kostanjevica.
- Toporišič, Jože. 2009. Glasoslovje in naglas moščanskega govora v primeri s slovenskim knjižnim jezikom. *Slovenska narečja med sistemom in rabo*, 101–108. Obdobja 26. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete.
- Zorko, Zinka. 1989. Govor vasi Žetinci (Sicheldorf) v avstrijskem Radgonskem kotu. *Slavistična revija* 37/1–3: 241–251.

Prispelo januarja 2017, sprejeto maja 2017.

Received January 2017, accepted May 2017.

Toporišičev prispevek k slovenskemu narečjeslovju

Z obravnavo samoglasnikov in naglasa v rodnem govoru Mosteca pri Brežicah leta 1961 je Jože Toporišič začel s postopnim uveljavljanjem strukturalnega pristopa tudi v povojno slovensko narečjeslovje. Čeprav je prvenstveno raziskoval slovenski knjižni jezik, se je z raziskavami svojega narečnega govora vključeval v vse (večje) narečjeslovne projekte; prav tako dragocen pa je njegov prikaz zgodovine slovenskega narečjeslovja in pobude za nadaljnje raziskave narečij. Oboje – 1) raziskave lastnega govora z novim strukturalnim pristopom in 2) temeljit pregled zgodovine raziskav slovenskih narečij lahko štejemo za njegov poglavitni prispevek k narečjeslovju. Sicer pa njegovo delo lahko razdelimo na več področij, to so poleg obeh navedenih še: 3) enciklopedične obravnave (posamičnih) narečij in njihove zgodovine, 4) predstavitve slovenskih narečij v okviru socialne zvrstnosti v učbenikih in slovnicaх ter za ponazoritev le-teh 5) izbori narečnih besedil in 6) uredniško delo, pri katerem so za narečjeslovje najbolj pomembne ureditve druge knjige zbranega dela Frana Ramovša in več zbornikov s Škrabčevih in Pleteršnikovih simpozijev. Na koncu lahko samo še obžalujemo, da kljub »uspelemu poskusu« s prvo razpravo svojih narečjeslovnih ambicij ni uresničil v večjem obsegu.

Jože Toporišič's Contribution to Slovenian Dialectology

In 1961 with his treatment of vowels and accent in his native dialect, Mostec pri Brežicah, Toporišič contributed to the gradual assertion of the structuralist approach within post-war Slovenian dialectology. Although he primarily researched the Slovenian literary language, because of his work on his local dialect, he was included in many dialectological projects. His representation of the history of Slovenian dialectology and encouragement for further dialect study were just as important. Both of these, 1) his research of his own dialect according to the structuralist approach, and 2) his thorough overview of the history of Slovenian dialect studies, can be considered Toporišič's principal contribution to dialectology. Of course, we can divide his work into several areas. Besides the two previously mentioned, they are: 3) the encyclopedic treatment of individual dialects and their history, 4) the presentation of Slovenian dialects within the frame of social variation in textbooks and grammars for their illustration, 5) selection of dialect texts, 6) his editorial work, most important for dialectology being his editing of the second book of the collected work of Fran Ramovš and several collections from the Škrabec and Pleteršnik Symposia. In the end we simply regret that, besides his "successful attempt" with his first study, Toporišič's dialectological ambitions were not fulfilled on a large scale.